

UDK 323.2 (497.1) "1929/1935"
94 (497.1) "1929/1935"
Izvorni naučni rad

PRIVATNOST POD NADZOROM

Ograničavanje ličnih sloboda u Kraljevini Jugoslaviji (1929-1935)

Ivana Dobrivojević

Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija

Rad ima za cilj da na osnovu građe sačuvane u fondovima Dvora, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva prosvete, Ministarstva pravde, Forin ofisa (Foreign office) i memoarske literature osvetli svakodnevno uplitanje države i organa vlasti u privatni život takozvanih "običnih" ljudi i prvaka zabranjenih stranaka u doba šestojanuarskog režima.

Ključne reči: Kraljevina Jugoslavija, policijski nadzor, verbalni delikt, izborni pritisci, "obični ljudi".

Policijski nadzor nad "običnim ljudima"

Godine diktature kralja Aleksandra obeležene su nadzorom, internacijama i progonima političkih neistomišljenika, suđenjima političkim krivcima pred Državnim sudom za zaštitu države i najraznovrsnijim denunciranjem "običnih ljudi". Ipak, novi režim je samo "usavršio" već oprobane metode kontrole, budući da su nadziranje ljudi, naročito državnih činovnika, denunciranja, veći ili manji izborni pritisci, iznuđivanje priznanja od uhapšenika, krivična gonjenja zbog uvrede kralja i kraljevskog doma predstavljali i svojevrsnu "tekovinu" i praksu nasleđenu iz prethodnog parlamen-

tnog razdoblja. Iako su pogoršana bezbedonosna situacija, pojava i jačanje ustaškog pokreta i sve češći teroristički napadi na državu, organe vlasti, ali i nedužno stanovništvo, predstavljale objektivne okolnosti koje su uslovljavale rast antidržavnih dela, režim se, sumnjičeći sve i svakoga, olako trošio u obračunima sa stvarnim i fiktivnim protivnicima i neprijateljima, zapadajući u trivijalnosti i banalnosti. Preteranu "revnost" su neretko, na svoju ruku, pokazivale niže instance vlasti, koje su, što iz nesposobnosti i nekompetentnosti, što iz želje za brzim političkim napredovanjem, što iz straha od kažnjavanja i gubitka službe, budući da su i same bile nadzirane, olako građane sumnjičile kao "antirežimske", ali i "antidržavne" elemente, izjednačavajući tako režim sa čitavom državom.¹ Sreski načelnici su tako, u najvećem broju slučajeva, bili glavni nalogodavci represivnih mera, olako etiketirajući svoje neistomišljenike kao glavne državne neprijatelje. Odsustvo osnovne političke a često i lične kulture u masama je samo doprinosilo stvaranju atmosfere opšteg sumnjičenja i nadzora. Palanački mentalitet, kao i sklonost zadiranju u tuđu intimu i privatnost, uticala je na to da glavni saradnici režima budu upravo obični ljudi. I oni su, poput vlasti, odanost režimu izjednačavali sa patriotizmom, dobrovoljno se uključujući u svojevrsnu "špijunsku mrežu", najčešće iz neukosti, dokonosti ili pak ličnih interesa i želje za kakvim privilegijama. Ipak, iznenađuje da su vlasti uložile izuzetno malo napora da izgrade koliko-toliko moderan i organizovan represivni sistem, pa je nadzor nad političkim neistomišljenicima i svim ostalim "sumnjivim" licima bio primitivan. Iako se insistiralo na "diskretnom" nadzoru, praćeni su gotovo uvek znali da su im policijski agenti za petama, a dešavalo se i da poverljivi izveštaji o kretanju pojedinih lica budi zatureni ili nestali.

Jedan od poslanika je, govoreći o sužavanju građanskih sloboda, za skupštinskom govornicom isticao: "Živimo u jedno nenormalno vreme i zato moramo da prigrlimo i neke nenormalne mere, koje možda mi sa našeg stovišta i čovečanskog i demokratskog ne bi potpisali."² Režim je tako nastojao da spreči ne samo svako delanje, propagandu i agitaciju protiv postojećeg

---

¹ Sreski načelnici su, samo u toku 1929. godine, podneli oko 2.300 prijava za antidržavnu delatnost Državnom tužilaštvu pri Državnom sudu za zaštitu države. Vidi: Arhiv Jugoslavije (u daljem tekstu AJ-), 135 (Fond Državnog suda za zaštitu države). Fascikle 1-42.

² Govor poslanika Ante Kuntarića, XIX sastanak Narodne skupštine od 4. 3. 1932. *Stenografske beleške Narodne skupštine*. Beograd: 1932. 136.

političkog stanja već i svako razmišljanje koje bi se kosilo sa proklamovanim političkim kursom, uzaludno pokušavajući da na taj način ovlada ličnim političkim stavovima, intimom i emocijama svojih podanika. Sva politički nepouzdana lica su stavljana “pod strogi, ali neupadni nadzor”, a njihovo kretanje je promatrano sa najvećom pažnjom.³ Nadziranja, praćenja i denuncijacije razvijeni su do apsurdna. Svako viđanje, druženje, rodbinske veze ili neobavezni razgovor sa tzv. “neprijateljima poretka”, “separatistima” i “komunistima” je povlačilo sumnju. Vlastima, naročito nižim instancama, često nije bilo najjasnije ko su tačno “komunisti” i “separatisti”, pa su jednostavno na ovaj način karakterisali mnoge za koje se iz nekog razloga moglo sumnjati da drugačije (politički) misle.

Posle izbijanja ustaške pobune u Lici 1932. godine, država, koja se preko štampe upinjala svim silama da minimalizuje ovaj događaj, osećajući realnu opasnost koju je ova ustaška akcija najavljivala, odlučno je reagovala. Banska uprava u Zagrebu poslala je svim sreskim načelnicima detaljno uputstvo u kome je istaknuto da svi “sreski načelnici i žandarmerijske stanice treba da razvijaju obaveštajnu službu do najvećeg stepena”. Pored načelnika opština, opštinskih beležnika i seoskih starešina, koji je trebalo da se angažuju na ovom obaveštajnom radu “po službenoj dužnosti”, banska uprava je preporučivala i uključivanje “i drugih lica iz svakog mesta”, koja bi, ako se nešto važnije blagovremeno otkrije, mogla “računati pored blagovoljenja i pažnje vlasti i na novčanu nagradu koju mogu dobiti, a da niko ne zna”.⁴ Iznenađuje da su sa nadzorom nad “malim ljudima” do detalja bili upoznavani najviši državni organi, a u pojedinim slučajevima i sam ministar unutrašnjih poslova ili pak predsednik vlade. Sumnjivi pojedinci bili su prisiljeni da ovakav policijski nadzor izdržavaju godinama. Karakterističan je slučaj Ivana Petričevića iz Ilačke, u Dunavskoj banovini, koji je kao “pristaša bivše Radićeve partije” i “svog političkog vladanja uopšte” odlukom sreskog načelnika stavljen pod policijski nadzor decembra 1929. godine koji je izdržavao i polovinom 1933. Dešavalo se da lica koja su smatrana izazivačima nereda u svojim sredinama budu stavljana svake godine u preventivni pritvor na dane državnih praznika ili pak drugim bitnim datumima, poput recimo 20. juna, dana kada su u Hrvatskoj

---

³ AJ-14 (Ministarstvo unutrašnjih dela) - 227-813. Nezavedeno od 9. maja 1930.

⁴ AJ-519 (Komunistička internacionala) - 1935/43. Pov. 26.725 od 15. 10. 1932.

držane zadušnice Stjepanu Radiću. Tako su policijske vlasti “zbog sumnje” da su Stjepan Valentinović, Vales Klajič i Nikola Ivanišević, iz sela Garčina, Savska banovina, “duhovne vođe i podstrekači svih političkih ispada” na teritoriji svoje opštine, odredile da se pomenuta lica “imaju da svakog 20. juna, 8. avgusta, 5. septembra, kao i 1. i 17. decembra”, odnosno na dane skupštinskog atentata, smrti Stjepana Radića, dana ujedinjenja i kraljevog rođendana, “staviti u pritvor da tamo te dane provedu”.⁵

Vlasti nisu nadzirale samo građane već i lokalne vlasti i policijske organe. Naime, banovima je naređeno da “najstrože kontrolišu postupanje podređenih im organa u ovom pogledu i svaku njihovu labavost dostavljaju”. Naročito opasno po stabilnost i poredak, kako je smatrao režim, bilo je pronošanje lažnih vesti i alarmantnih glasova, koje je po uputstvu Ministarstva unutrašnjih poslova trebalo najenergičnije suzbijati. I dok su se vesti o skorom ratu sa Italijom, gubitku ili okupaciji dela državne teritorije, zbacivanju monarhije i dolasku komunizma, koje su pojedinci izmišljali, donekle i mogle podvesti pod “zlonamerne glasove” smišljene u cilju destabilizacije državnog poretka, najveći broj ponošenih “alarmantnih” vesti je predstavljao rezultat obične šale, čiste dokolice ili niske kulture, a nikako plod kakvog političkog stava ili pokušaja propagande. Tako je Okružni sud u Čačku osudio na 15 dana zatvora i 100 dinara novčane kazne Milivoja i Jevrema Milovanovića, zemljoradnike iz Lučana, jer su “u nameri da izlože prezrenju politički poredak u zemlji i da uzrokuju neraspoloženje protiv političkog i socijalnog poretka” u Kraljevini pronosili vesti da je kralj uzeo 10 godina, a predsednik vlade Petar Živković 5 godina bolovanja, te da su obojica napustila zemlju.⁶ Slično je prošao i pravoslavni sveštenik Nikodim Plavišić iz Trnova, u Drinskoj banovini, koji je u lokalnoj kafani pričao da je kraljević Tomislav pao sa trećeg sprata iz ruku kraljice Marije.⁷

Policijske i sreske vlasti su se u svom radu umnogome oslanjale na lokalno stanovništvo. Naime, na nadziranju svih “sumnjivih” i prikupljanju koje-kakvih informacija dobrovoljno su bili angažovani i brojni “dobronamerni” i “nacionalno ispravni” stanovnici Kraljevine, uvek spremni da prepričaju ka-

---

⁵ Dobrivojević I. 2006. a. 171.

⁶ AJ-74-12-23. K. Z. P. 6135 od 31. 12. 1931.

⁷ AJ-14-227-812. Nezavedeno.

kav poverljiv razgovor koji su čuli na ulici i slično. Naime, jedino uz ovakvu "saradnju" ljudi lojalnih režimu vlasti su mogle imati podatke o tome ko nije prisustvovao blagodarenju u crkvi, okitio kuću zastavom i cvećem na dan kraljevog rođendana ili kakvog drugog državnog praznika, ili pak iskreno žalio za kraljem posle njegove pogibije. Neretko su denuncijacije zapravo predstavljale kakav lični obračun ili želju da se napakosti komšiji, rođaku, ali i bližem članu porodice. U tim slučajevima najčešće su se vlastima podnosili izveštaji o uvredi kralja i kraljevskog doma. Osobit je slučaj Petra Pihe, koji je, po prijavi rođenog oca sa kojim je bio u zavadi, osuđen na 2 meseca zatvora jer je navodno rekao da je kralj Aleksandar preuzeo svu vlast i da radi šta hoće, ali da se na njega sprema atentat. Bilo je slučajeva da su lokalne vlasti olako prihvatale ovakve denuncijantske izveštaje, pa se dešavalo da zbog neopreznosti i nepromišljenosti lokalnih vlasti stradaju i posve "ispravni" ljudi. Karakterističan primer predstavlja svakako izgon Mira Šarića, mesara iz Benkovca. On je bio oslobođen na sudu, ali je sreski načelnik naredio njegovo proterivanje. Istragom je ustanovljeno da je povod za proterivanje Šarića iz zavičajne opštine bila "pakost konkurencije kojoj je samo do toga da ga ukloni sa pijace", a ne njegovo ponašanje. Međutim, i nakon otkrivanja pravog razloga progona, Šarić je morao da čeka dozvolu ne bi li se vratio u Benkovac.⁸

Nacionalnu i političku ispravnost trebalo je dokazivati svakodnevno - članstvom i pregalaštvom u patriotskim udruženjima, otvorenom agitacijom u korist novog stanja, prisustvovanjem na nacionalnim priredbama i bogoslužnjima u čast pripadnika kraljevskog doma, glasanjem za vladinu listu, učlanjivanjem u Jugoslovensku radikalnu seljačku demokratiju (JRSD) i slično. Naročito pažljivo su vlasti promatrale držanje vlasti pri nacionalnim proslavama. Tako je prilikom proslave posvete zastave Sokola Kraljevine Jugoslavije italijanski optant Josip Abazo iz Trogira odbio da, na opomenu žandarma, skine kapu sa glave dok je svirana državna himna. Zbog toga je bio uhapšen i predat nadležnoj vlasti na dalji postupak.⁹ Internirani Sima Marković je zbog "demonstrativnog sedenja" dok su sokoli pevali himnu na izletu u kome je i on učestvovao osuđen na dvadeset dana zatvora.¹⁰ Još apsurdnije vlasti su

---

⁸ Dobrivojević I. 2006. b. 106 - 107.

⁹ AJ-14-227-812. Nezavedeno.

¹⁰ AJ-37 (Milan Stojadinović) -22-159. Kr. br. 591/34.

postupile u slučaju učiteljice Emilije Vučevac iz Cerne, koja je osumnjičena da prilikom tumačenja istorijskog značaja 1. decembra đacima u školi, dok su svi “oduševljeno klicali” kralju i Jugoslaviji, “ovo tumačenje saslušala sedeći i bez ikakvog poklika i izražaja odanosti”.¹¹

Vlasti su uvek bile na oprezu, pa je Vukašin Delić, inženjer šumarstva koji se pripremao da otputuje u inostranstvo radi stručnog usavršavanja, inače tretiran “kao nacionalan i ispravan”, izazivao podozrenje jer je raspolagao skromnim приходima koja su smatrana nedovoljnim za putovanje. Stoga je naloženo poslanstvu u Parizu da “obradi pažnju na kretanje” Delića “kako bi se ustanovio pravi cilj njegovog putovanja” i o svemu odmah obavesti Ministarstvo inostranih poslova.¹² O nadziranju lica koja su smatrana iz ovih ili onih razloga opasnim po državu, dostavljani su iscrpni izveštaji. Nemica Margareta Diomer detaljno je nadzirana za vreme svog boravka u Kraljevini jer su vlasti strahovale da ona špijunira u korist Italije, budući da je njenom mužu, kao sumnjivom za špijunažu, bio uskraćen boravak u Jugoslaviji. O kretanju ove Nemice podnet je detaljan izveštaj, sa satnicom i spiskom lica sa kojima se susrela, kao i lokalima u kojima je sedela.¹³ Sumnjiva je bila i svaka komunikacija sa stranim konzulima ili činovnicima konzulata. Britanski konzul u Skoplju je pisao Forin ofisu da neke osobe sa kojima se često javno pojavljivao pokušavaju da ga izbegavaju. Ispostavilo se, kako mu je jedan prijatelj objasnio, da su lica sa kojima se družio bila upozorena od policijskih agenata da bi najbolje bilo da ga se klone. Štaviše, jedan trgovac koji je razgovarao na ulici sa konzulom sutradan je bio ispitivan u svojoj radnji. Vojne vlasti su, pak, izdale naređenje kojim je oficirima zabranjeno da imaju bilo kakav kontakt sa konzulima.¹⁴

Uvrede kralja i kraljevskog doma

Lokalne i policijske vlasti naročitu pažnju posvećivale su uvredama kra-

---

¹¹ AJ-66 (Ministarstvo prosvete, poverljiva arhiva) -15-40. Pov. br. 338 od 11. 12. 1930.

¹² AJ-341 (Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Londonu) -5/1934. Pov. br. 25 986/VI od 19. 11. 1934.

¹³ AJ-371 (Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Rimu) -3-5. K. T. br.- od 12. 2. 1930.

¹⁴ AJ-FO (Foreign Office) -371-393-14.440. Izveštaj britanskog konzula iz Skoplja od 31. januara 1930.

lja i kraljevskog doma. Po *Zakonu o zaštiti države* ovi predmeti su trebali biti suđeni pred Državnim sudom. Međutim, u praksi su, osim u najtežim slučajevima, redovno razmatrani pred lokalnim sudovima. Krivični zakonik je predvideo da će se svako “ko uvredi kralja, naslednika prestola ili kraljevskog namesnika” kazniti zatvorom od najmanje tri meseca. Građanin koji bi, pak, uvredio bilo kog drugog člana kraljevskog doma, Senat ili Narodnu skupštinu kažnjavan je sa najmanje dva meseca zatvora.¹⁵ Sve prijave protiv počinitelaca ovog svojevrsnog verbalnog delikta slate su ministru pravde, koji je odlučivao da li prekršioc treba da budu krivično gonjeni ili ne.¹⁶ Otkrivanje i procesuiranje velikog broja ovakvih predmeta pokazuje da je veliki broj podanika Kraljevine rado saradivao sa vlastima, pružajući im informacije o privatnim razgovorima sa svojim prijateljima, komšijama i rođacima. Dešavalo se da se navodni slučajevi uvrede kralja počinjeni po godinu i više dana unazad iznenada prijavljuju organima vlasti, obično iz mržnje ili pak radi kakve osvete.¹⁷ Sve uvrede kralja, pa i one izrečene u pijanstvu, afektu ili kakvoj svađi, krivično su gonjene. Treba istaći da se u najvećem broju slučajeva nije radilo o bilo kakvom političkom stavu – opsovati kralja nekome je u primitivnoj sredini bilo isto što i opsovati nečije roditelje, Boga ili nekog od svetaca. Počinioци verbalnog delikta kralja ili članove kraljevskog doma najčešće su vređali nehotice ili iz neukosti, priprostosti ili gluposti,¹⁸ najčešće bez klice kakvog političkog ili ideološkog stava. Osim klasičnih psovki, na jugoslovenskom selu su se uglavnom čuli komentari kako prinčevi Petar, Tomislav i Andrej nisu kraljeva deca, već deca kneza Pavla, Petra Živkovića ili pak nekog od ministara.¹⁹ Ovakve nepromišljene izjave mogle su biti kažnjavane i veoma strogo.

---

¹⁵ AJ-63-101/1935.

¹⁶ AJ-63-12/1930. Br. 39.193 od 15. 12. 1929.

¹⁷ AJ-63 (Ministarstvo pravde)-124/1930. Br. 56.112 od 23. 6. 1930.

¹⁸ Rade Milošev je krivično gonjen jer je tražio od Ežebet Korhamer “da mu dade 200 dinara da kupi kralju jednu kačicu sira i 50 komada jaja, pa će on kod kralja izdejstvovati da ona dobije neku zemlju i da će joj kralj, kada mu preda sir i jaja, tražiti preko telefona u Kanadi njezinog sina”. AJ-63-12/1930. Br. 7.732 od 31.1. 1930.

¹⁹ AJ-63-124/1930. Br. 69.808 od 19. 7. 1930. Ovakve glasine su se pronosile budući da je kralj Aleksandar 1916. preležao tešku upalu testisa, pa je čak morao biti operisan u Skadru. Gligorijević B. 2002. 199.

Karakterističan je slučaj doktora Milana Simića iz Vrnjačke Banje koji je zbog tvrdnje da je “kralj pederast i ne može imati dece”, a da su prinčevi, u stvari, deca kneza Pavla, osuđen pred Državnim sudom za zaštitu države na 10 godina strogog zatvora.²⁰ Veliki broj optuženih za uvredu kralja se, najčešće u pijanstvu, hvalio kako se ne boji nikoga, pa ni kralja ni policije, ili je pak psovao vladu, državu, zakone i ministre.²¹ Vladar je još kritikovan što je zatvorio princa Đorđa u Toponicu,²² ali i da je “lopov,” “škrt”, da je proneverio državne pare ili ih odneo u inostranstvo. Za ovakve klevete dobijalo se od tri meseca do godine dana zatvora.²³ Naročito strogo su kažnjavani oni građani koji su na bilo koji način oštetili ili uvredili sliku kralja, kraljice ili prestolonaslednika. Tako je Mijo Rešetar, videvši kraljevu sliku u novinama, rekao za kralja “kak je debel”, za kraljicu “da je fest žena” i da bi rado sa njom bio, dok je za prestolonaslednika Petra govorio da izgleda kao Ciganče. Zbog uvrede nanesene kraljevskoj porodici bio je kažnjen zatvorom od jednu i po godinu.²⁴ Čak i u slučajevima kada bi nadzornici otkrili da su školska deca uzrasta od 7 do 10 godina u svojim čitankama na bilo koji način oštetili ili naružili sliku kralja ili prestolonaslednika, vođena je detaljna istraga u odeljenju za Državnu zaštitu.²⁵

---

²⁰ AJ-135-28-1915/29.

²¹ AJ-63-57/1930. Br. 41.295. od 9. 5. 1930. ; AJ-63-12/1930. Br. 157 od 15. 1. 1930. ; AJ-63-12/1930. Br. 2975 od 16.1. 1930.; AJ-63-12/1930. Br. 3941 od 16.1.1930. Karakterističan je slučaj Angele Švende, koja je u svađi rekla susetki Terezi Vuk “da bi ona svoju stražnjicu pokazala i kraljici, a kamoli ne zamazanoj Vuk Terezi”. AJ-63-124/1930. Br. 71.302 od 28. 7. 1930. Jovan Filipović je pak bio krivično gonjen jer je u redarstvu u Sanskom Mostu izjavio da bi svu odeću sa sebe skinuo, pa bi izašao i stao pred kralja. AJ-63-183/1930. Br. 92.009 od 16. 10. 1930.

²² AJ-63-124/1930. Br. 77.274 od 25. 8. 1930.

²³ Cveta Petrović iz Sremskih Karlovaca osuđena je na tri meseca jer je rekla da je “kralj škrt”. AJ-74-12-23. Milosav Miloradović iz Šapina (Dunavska banovina) osuđen je na šest meseci jer je primio nekoliko letaka u kojima je pisalo da “u gladnom, golom i bosom seljačkom narodu Jugoslavije kralj ima 62 miliona dinara godišnje džeparca”. AJ-74-12-23. Najgore je ipak prošao Dragoslav Kostić iz Beograda, koga je Državni sud za zaštitu države osudio na godinu dana zatvora jer je rekao da kralj ne štedi i da je lopov koji je svoj novac stavio u francuske i engleske banke, pa da ne treba štedeti “već tući od glave, a ne od repa”. AJ-35-82-52/32.

²⁴ AJ-63-167/1933. Kppa 570/33.

²⁵ AJ-66 (Ministarstvo prosvete) (poverljiva arhiva) -15-38. Pov. br. 991 od 7. 11. 1935. AJ-66 (poverljiva arhiva) -11-31. Pov. br. 25.972 od 26. 6. 1933.

Za kakvu uvredu nanetu kralju gimnazijalci su redovno izbacivani iz škola,²⁶ ali su takvi predlozi činjeni i kada se radilo o učenicima prvog razreda narodnih škola. Tako su zbog pogrđnih reči za isključenje iz škole i zabranu daljeg školovanja bili predloženi Akif Eganović i Ivan Bundić, obojica sedmogodišnji dečaci iz visočkog sreza, ali su prosvetne vlasti od toga odustale, ističući kako su deca u dobu kada nisu svesna svojih postupaka, “pa bi se tako učinio veliki grehom jer pored rđavog ili nikakvog porodičnog vaspitanja, ne bi se bez škole ovakva deca mogla vaspitati i spremati da postanu dobri i čestiti ljudi”.²⁷ Dešavalo se, ipak, da vlasti ne budu preterano uviđavne ni prema sasvim maloj deci – Zlatko Zanini, desetogodišnji učenik, tako je bio kažnjen, jednoglasnom odlukom Nastavničkog saveta Dubrovačke realne gimnazije, izgonom iz svih srednjih, srednjih stručnih i građanskih škola, jer je na jednoj dopisnici probušio oči kralju, kraljici i prinčevima, a zatim “tako oštećenu dopisnicu istakao na vidno mesto u učionici, da bi je mogli videti svi učenici”.²⁸

Bilo je, međutim, i slučajeva da građani kroz uvrede kralja otvoreno iskazuju svoje neraspoloženje protiv režima, dinastije i monarhijskog uređenja uopšte, ili pak same države.²⁹ Najčešće su veličani Franjo Josif i Austro-Ugarska,³⁰ prizivana okupacija od strane Italije, Austrije ili Mađarske,³¹ isticano da je kralj protiv Hrvata i da sve zlo Hrvatima dolazi iz Beograda,³² priželjkivana samostalna Hrvatska, ali i otvoreno izjavljivano da će kralj umreti nasilnom

---

²⁶ Radulović Boško, učenik 6. razreda gimnazije izbačen je iz škole jer je za vreme predavanja o sunčevom satu predložio da se umesto daske upotrebi kraljeva glava. AJ-63-96/1933. Br. 80.397 od septembra 1933.(bez datuma).

²⁷ AJ-66 (poverljiva arhiva) -15-38. Br. 590 od 11. 2. 1930. Kako je Akif Eganović rekao za prestolonaslednika Petra: “Zar posranče da bude kralj?”, odgovornost je pala na njegovog oca koji je kažnjen sa 20 dana zatvora.

²⁸ AJ-74-12-23.

²⁹ Golob Stjepan je izjavio: “Da mi nije žene i dece, ja bih još danas preko granice u Mađarsku kod Pavelića i Prečeca”. AJ-63-6/1933.

³⁰ AJ-63-183/1930. Br. 117.007 od 16. 12. 1930.

³¹ AJ-63-183/1930. Br. 95.805 od 9. 10. 1930. Vidi: AJ-63-171/1933.

³² AJ-63-57/1930. Br. 46.035 od 16. 5. 1930.

smrću.³³ Kralj je psovan i kao “kralj Ciganin”,³⁴ nazivan “opančarem”, “vlaškim” ili “srpskim” kraljem.³⁵ Počinitelji verbalnog delikta su se u najvećem broju slučajeva branili pijanstvom. Vlasti, međutim, sve do 1932. godine nisu bile spremne da prihvate ovakvu “argumentaciju”, iako je zaista najveći broj uvreda činjen u napitom stanju,³⁶ čak i u onim slučajevima kada su svedoci potvrđivali da okrivljenik nije bio pri sebi dok je govorio inkriminisane reči. Situacija se drastično promenila od 1932, kada je najveći broj prijavi odbacivan - jer su uvrede izrečene u pijanstvu, svađi, afektu, jarosti i slično.³⁷ Uzimane su u obzir i zaista specifične okolnosti, pa tako Aleksandar Radivojac, koji je govorio kako je “kralj najveći neprijatelj” i kako želi “slobodnu i samostalnu Vojvodinu”, nije krivično gonjen “jer se nalazi u duševnoj depresiji zbog svog nameštenja koje čeka već dve godine”.³⁸ Rosa Jokić je pak izjavljivala da otkada je kralj došao “u zemlji nema nikakvog reda”, ali zbog loših ekonomskih prilika u kojima je živela i “slabe inteligencije” nije bila pozvana na odgovornost.³⁹

Nadzor nad državnim činovnicima

Nepostojanje modernog i efikasnog činovničkog aparata, ali i neshvatanje da je svrha činovništva da služi državi a ne režimu, uticali su na vlasti da od državnih službenika zahteva da budu glavni nosioci i tumači nove jugoslovenske ideologije, ne samo na dužnosti već i u privatnom životu. Još je u parlamentarno doba postojala poslovična zavisnost državnih službenika od (samo) volje političke garniture na vlasti. Novi režim je nastavio sa ovakvom “tradicionom” i praksom, naglašavajući da su “činovnici već po svom pozivu pozvani da se stave u prvi red pri akciji za konsolidovanje nacije i države”.⁴⁰

---

³³ AJ-63-162/1935. Br. 90.579 od 4. 10. 1935. Delikt je učinjen 1931. Vidi: AJ-63-107/1934. i AJ-63 -161/1934.

³⁴ AJ-63-12/1930. Br. 16.715 od 25. 2. 1930.

³⁵ AJ-63-231/1931.

³⁶ Krajinski N. 1938. 207.

³⁷ AJ-63-6/1933.

³⁸ AJ-63-6/1933. Br. 20.831 od 6. 3. 1933.

³⁹ AJ-63-192/1932. Br. 112.187 od 5. 12. 1932.

⁴⁰ AJ-38-368-518.

Opređeljivanje građana za proklamovanu ideologiju integralnog jugoslovenstva nije bila stvar ličnog izbora, već obaveza i direktiva. Petar Živković je isticao da je saradnja sa režimom “građanska dužnost svakog podanika”, jer država zahteva od svakog da bude aktivan, a “ko nije aktivan taj izjavljuje da je protiv današnjeg stanja”.⁴¹ Odbijanje učitelja i sudija da postanu deo JRSD-a je zabrinjavalo vlasti jer je “jako otežavalo rad” na organizaciji stranke, naročito kod prostih seljaka koji su i sami odbijali da se učlane kada bi videli da jedan učitelj ili sudija “prezire” novoformiranu stranku.⁴² Pod pretnjom premeštaja, otpuštanja i drugih maltretiranja vršena je presija i na učitelje da pristupe vladinoj stranci. Učitelji koji su i pored svih pritisaka odbijali da pristupe stranci često su bili kvalifikovani kao “antidržavni”, “antirežimski uopšte”, “komunisti”, “nacionalno neispravni”, “nemaju nastavnički ugled”, “štetni po interese škole”, “u svadi sa opštinom ili viđenijim građanima”, “nepodesni za mesto službovanja”. Ovakve prijave protiv “nelojalnih” učitelja preko sreskih načelnika slate su banskim upravama, a odatle, preko Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstvu prosvete, te su tako državne vlasti stavljene u službu obične partijske borbe i politike.⁴³

Sudije, kao i ostali državni službenici, nisu imale pravo na sopstvenu privatnost, a njihovo ponašanje bilo je pod stalnim diskretnim nadzorom lokalnih vlasti, uvek pripravnih da svaku pa i najmanju “pogrešku” ili ispad prijave Ministarstvu pravde. Čini se da motivi za denuncijacije vlastima nikada nisu nedostajali. Tako se u fondu Ministarstva pravde čuva na stotine prijave protiv “neispravnih” sudija u kojima se može pročitati: “nije član ni sokolskog društva, ni Jadranske straže, ni ostalih nacionalnih društava”, “druži se samo sa separatistima, te izbegava društvo ostalih dobrih patriota”, “nije sudelovao u povorci prilikom svečane proslave desetogodišnjice rođenja NJ.

---

⁴¹ Dimić Lj. 1994. 189.

⁴² AJ-66 (poverljiva arhiva) -11-31. Pov. br. 102 od 5. 4. 1933.

⁴³ Interpelacija narodnog poslanika Miloša Dragovića na gospodina ministra prosvete o proganjanju učitelja koji nisu članovi JRSD. LIII redovno zasedanje Narodne skupštine od 24. 7. 1933. *Stenografske beleške Narodne skupštine*. Beograd: 1933. 284-285.

V. Prestolonaslednika”,⁴⁴ “ne pohađa nikakve priredbe nacionalnih društava”,⁴⁵ “nije za današnju vladu glasovao”,⁴⁶ “naginje jako frankovcima i mrzi sve što je nacionalno”,⁴⁷ “žena mu je iz poznate švercerske porodice, njen brat je osuđen kao komunista, a sestra udata za sekretara italijanskog konzulata u Šibeniku”,⁴⁸ “ispoljava u raznim prilikama ideje protivne državnom i narodnom jedinstvu”,⁴⁹ “rado kritikuje i malo je sa čime zadovoljan”,⁵⁰ “ne pokazuje ni najmanje volje za nacionalan rad”,⁵¹ “školu je svršio u Carigradu i potpuno je odgojen u turskom duhu”,⁵² “zbog svog bugarskog vaspitanja i veza sa rođeni-
nim bratom koji živi u Bugarskoj, mada inače korektan nije nacionalno čist”,⁵³ “bivši austrijski sudija u okupiranoj Srbiji, poreklom Talijan, a po osećanjima Mađar, najljući neprijatelj svega što je srpsko”, “svoj stan je dekorisao kipom

⁴⁴ AJ-63 (poverljiva arhiva)-22 (k 22). Prijava protiv Janković Vjekoslava, starešine suda u Pregradi. Pov. br. 39.181 od 26. septembra 1933.

⁴⁵ AJ-63 (poverljiva arhiva)-22 (k 22). Prijava protiv Janković Vjekoslava, Pov. br. 52.389 od 3. januara 1934.

⁴⁶ AJ-63 (poverljiva arhiva)-24 (k 24). Prijava protiv Ive Matijasa, sudije u Preku. Pov. br. 30.544 od 25. jula 1933.

⁴⁷ AJ-63 (poverljiva arhiva)-24 (k 24). Prijava protiv Ive Matijasa, sudije u Preku, nezavedeno od 14. novembra 1933. AJ-63 (poverljiva arhiva)-22 (k 22). Pov. br. 631 od 18. aprila 1935. Proleća 1935. premešten u Tuzlu.

⁴⁸ AJ-63 (poverljiva arhiva)-24 (k 24). Nezavedeno od 14. novembra 1933. Prijava protiv Zvonimira Čaleta, zamenika starešine suda u Preku. Čaleta je godinu dana kasnije premešten u Kragujevac. Vidi: AJ- 63 (poverljiva arhiva)-17 (k 17).

⁴⁹ AJ-63 (poverljiva arhiva)-22 (k 22). Pov. br. 11.003 od 9. marta 1935. Prijava protiv Grubešnik Frana, sudskog pristava u Kočevju. Otpušten iz službe. Vidi: Isto. Pov. br. 631 od 18. aprila 1935.

⁵⁰ AJ-63 (poverljiva arhiva)-22 (k 22). Pov. br. 11.003 od 9. marta 1935. Prijava protiv Zdenka Hrdličke, starešine Sreskog suda u Trogiru.

⁵¹ AJ-63 (poverljiva arhiva)-22 (k 22). Pov. br. 11.003 od 9. marta 1935. Prijava protiv Sisgoreo Dušana i Kreše Lukasa, sudija u Sreskom sudu u Skradinu. Premešteni u Kistanje, odnosno Požarevac. Vidi: Isto. Pov. br. 631 od 18. aprila 1935.

⁵² Prijava protiv Muhameda Krivošića, sudije sreskog suda u Tomislavgradu. Isto.

⁵³ Prijava protiv Andona Glavinčevića, sudije Okružnog suda u Bitolju. Strogo pov. 29 od 3. maja 1929. AJ-63 (poverljiva arhiva) -5 (k 4).

cara Franje i Vilima, a od naših velikana nema ni traga u svojoj kući”⁵⁴ “za vreme velike narodne žalosti za kraljem bio je potpuno indiferentan i hladan”⁵⁵ “njegova sestra Tona obavlja dužnost sekretarice kod dr. Mačeka”, “klerikalac”, “oženjen ćerkom poznatog špijuna austrijskog i docnije italijanskog”⁵⁶ “politički se sada ne ističe, no poznato je da nije sklon današnjem političkom poretku”⁵⁷ “veliki protivnik današnjeg stanja, samo to kao državni činovnik javno ne manifestira”⁵⁸ i slično. Pod prismotrom su naročito bile sudije iz tzv. “prečanskih krajeva”, za koje se insistiralo da se što pre premeste “u nacionalno ispravan” kraj, obično u južnoj Srbiji ili Šumadiji, “gde ne bi mogli razorno delovati na okolinu”. Upada u oči da je otpuštanja “antidržavnih sudija” bilo vrlo malo. I pored svega, vlasti čak nisu bile ni preterano revnosne u premeštanju sudija. Nekada je pisano po više prijava protiv nepodobnih, a na premeštaje se čekalo i po čitave dve godine.⁵⁹ Štaviše, bilo je i posve nerazumnih premeštaja, iz zabitih mesta u Savskoj banovini u gradove poput Požarevaca ili Kragujevaca, koja su, umesto da budu kazne, pre mogle biti smatrane nagradom.

Pritisak na činovnike za vreme izbora

Zajednički imenitelj svih parlamentarnih izbora održanih dvadesetih godina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca predstavljao je veći ili manji pritisak na državne činovnike.⁶⁰ Ova žalosna “praksa” dodatno je usavršena u

---

⁵⁴ AJ-63 (poverljiva arhiva)-7 (k 6). Pov. br. 1224 od 29. avgusta 1930. Prijava protiv Karla Zozola, Starešine sreskog suda u Krnjaku.

⁵⁵ AJ-63 (poverljiva arhiva)-17 (k 17). Nezavedeno od 8. novembra 1934. Prijava protiv Zvonimira Čaleta.

⁵⁶ AJ-63 (poverljiva arhiva)-22 (k 22). Nezavedeno, bez datuma. Prijava protiv Ivana Šime-tine, starešine Sreskog suda u Drnišu. Vidi: Isto. Pov. br. 631 od 18 aprila 1935. Premešten u Požarevac.

⁵⁷ AJ-63-18/1934. Pov. br. 14.713 od 19. aprila 1934. Prijava protiv Aleksandra Štajnera, sudije okružnog suda u Bjelovaru.

⁵⁸ AJ-63-18/1934. Pov. 6.137 od 19. februara 1934. Prijava protiv Ante Topalovića, sudije Okružnog suda u Osijeku.

⁵⁹ AJ-63 (poverljiva arhiva)-22 (k 22) i AJ-63 (poverljiva arhiva)-24 (k 24). Vidi: slučaj Ive Matijasa.

⁶⁰ Gligorijević B. 1979. 132. Gligorijević, recimo, navodi da je tri meseca pred izbore 1923.

šestojanuarsko doba, budući da su vlasti podrazumevale i otvoreno isticale da ceo državni aparat mora pružiti punu podršku Vladinoj listi. Iako je Zakon o činovnicima propisivao da službenici nisu dužni da vrše sva naređenja svog starešine, već samo naređenja u vezi sa službom, što je praktično značilo da činovnici, po slovu zakona, nisu morali da prihvataju uputstva pretpostavljenih koja se odnose na političko glasanje, lično ponašanje, posećivanje crkve ili vaspitavanje dece,⁶¹ vlasti se nisu libile da zadiru u političku, ali i ličnu intimu državnih službenika. "Nacionalno nepouzdati" činovnici su sa podozrenjem gledani i pažljivo nadzirani, a prepiska o "neposlušnim" službenicima vođena je između najviših državnih organa. Ipak, da svi pritisci režima na činovnike nisu davali željene rezultate, pokazuje izveštaj britanskog konzula iz Zagreba. R. Smolbauns je, naime, izveštavao Britansko poslanstvo da je verovatno tačno da je na izborima 1931. godine "policija ujutru isterana da glasa i da su državni činovnici naterani na birališta", ali se ipak dosta veliki broj državnih činovnika nije plašio da apstinira. Štaviše, bilo je slučajeva da su na biračka mesta dolazila lica koja su govorila da im je rečeno da je njihova dužnost da glasaju, ali da im se ne dopadaju kandidati pa im stoga oni ne žele dati svoj glas.⁶²

Pritisak je još više došao do izražaja na petomajskim izborima, budući da ovaj put nije bila posredi "vladina trka sa jednim konjem", kako su izbore iz 1931. godine zbog nepostojanja opozicione liste nazivali protivnici režima. "I ranije su izborne borbe bile živahne i ogorčene", primetio je o petomajskim izborima Dragoljub Jovanović, "ali ova je bila ljuta i ludačka. Upotrebljena su sva sredstva i sa jedne i sa druge strane".⁶³ O karakteru pritisaka na državne činovnike najbolje svedoči naredba bana Zetske banovine od 3. aprila 1935. dostavljena sreskim načelnicima, u kojoj se kaže: "Izvolite staviti do znanja svim činovnicima i službenicima na teritoriji poverenog vam sreza, da su oni dužni ne samo da glasaju za zemaljsku listu predsednika Kraljevske vlade gospodina Bogoljuba Jevtića i vladinog kandidata već su *dužni da istu aktivno*

---

godine nova radikalska vlada u Srbiji premestila ili otpustila preko 3.000 činovnika, pristalica demokratske stranke, i na njihovo mesto dovela svoje pristalice.

⁶¹ Kostić L. 2000. 258.

⁶² AJ-FO-371-397-15.272. Izveštaj britanskog konzula u Zagrebu o izborima od 17. 11. 1931.

⁶³ Jovanović D. 1997. 118.

pomažu. O svim činovnicima koji ovako ne budu radili hitno obavjestite Ban-sku upravu i stavite predlog za njihovo uklanjanje iz službe” (podvukla I. D.). Istovetno uputstvo će “penzionerima saopštiti državna uprava”. Još jednom je do izražaja došlo shvatanje koje je obeležilo čitav period postojanja Kraljevine i onemogućilo stvaranje efikasnog i dobrog birokratskog aparata. Naime, administracija je doživljavana kao servis vlasti, a ne države, te se od činovnika očekivalo da budu najvatreniji politički agitatori. Mihajlo Ilić je podvlačio da “narodni učitelj nije prestao biti građanin postajući državni službenik”. Vlasti su pak ovu činjenicu zanemarivale, pa su insistirali da učitelji, kao uostalom i svi državni službenici, budu u službi zvanične politike i ideologije, bez obzira na lična politička shvatanja, na koja su, kao i svi drugi građani, imali puno pravo.⁶⁴ Vlasti nisu razlučivale ni službu od privatnog života, pa je dolazilo do apsurdnih situacija da državni službenici nisu odgovarali samo za svoje političke stavove i uverenja već i za delanje svojih roditelja i rođaka. Desilo se tako da u jeku izborne borbe, radi viših državnih interesa, bude premešteno preko 700 učitelja.⁶⁵

Nadzor i internacije političkih prvaka predšestojanuarskih stranaka

Svojevrsna kontrola nad kretanjem i delovanjem opozicionih političara postojala je i u parlamentarnom periodu, ali su mere nadzora u doba šestojanuarskog režima bile znatno pooštrene. U Hrvatskoj su, najpre preko dana, a zatim neprekidno, nadzirani Vlatko Maček⁶⁶, Ivan Pernar⁶⁷, Juraj Krnjević, Marija Radić, ali i dve Radićeve kćerke i sin, Josip Predavec, Avgust Košutić, Svetozar Pribičević⁶⁸, Većeslav Vidler, Milan Šufraj i Ante Trumbić. Policija je držala pod prismotrom i zgradu Hrvatskog seljačkog doma na Zrinjvcu, a time i sve osobe koje su dolazile u tu zgradu.⁶⁹ Na osnovu raspoloživih izvora,

---

⁶⁴ Ilić M. 1936. 23-24.

⁶⁵ Ilić M. 1936. 30. U toku čitave 1935. premešteno je ukupno 900 učitelja, od čega u januaru 160, februaru 120, martu 211, u aprilu 217.

⁶⁶ Maček V. 1958. 126.

⁶⁷ AJ-135-81-43/32. D. S. br. 43/932.

⁶⁸ Maček V. 1958. 126.

⁶⁹ Janjatović B. 2002. 233-264.

može se sa sigurnošću tvrditi da su od srpskih političara bili nadzirani Ljuba Davidović, Jovan Jovanović, Dragoljub Jovanović, Milan Grol, Miloš Trifunović⁷⁰, Milan Gavrilović, Miloš Tupanjanin⁷¹, Duda Bošković⁷² i Milan Kostić⁷³. Pod policijskim nadzorom bili su još i Mehmed Spaho, Nikola Preka, Juraj Šutej, ali i svi stranci, koji su, poput Sitona Votsona, smatrani podozrivim.⁷⁴ Pred Davidovićevom kućom uvek je stajao žandarm, ali su Milan Grol i još nekolicina mogli svakodnevno da ga posećuju, jer su imali posebne dozvole kao njegovi stari prijatelji koji vode računa o njegovom zdravlju, budući da je živio kao samac bez ikog svog.⁷⁵ Policijski komesari u manjim mestima imali su i svoje ljude "od poverenja", koji su ih detaljno obaveštavali o kretanju pojedinih političara. Dešavalo se da ovi dobrovoljni lokalni "agenti" nikada nisu ni videli ličnost o kojoj izveštavaju policijsku ili žandarmerijsku komandu, pa se čitav izveštaj zasniva na pukim pretpostavkama, kao što je to bilo prilikom posete Mite Dimitrijevića Vrnjačkoj Banji, kada je policijski komesar izveštavao Odeljenje državne zaštite da se Dimitrijević susreo u više navrata sa Acom Stanojevićem, što nije video ni on lično, niti iko od policijskih organa, "ali se proveravanjem i po opisu može tvrditi kao sigurno da je to bio g. Dimitrijević"⁷⁶. Ipak, policijske i žandarmerijske vlasti, kao i lokalne "patriote", nisu bili jedini koji su nadzirali sve "sumnjive". Od velike pomoći i značaja u ovom poslu bili su i dopisnici Centralnog Presbiroa, čija aktivnost se nije ograničavala isključivo na štampu. Ponekad su neki od njih igrali gotovo detektivsku ulogu, pokušavajući da saznaju raspoloženje naroda stupajući u neformalne razgovore, najčešće se predstavljajući kao trgovački putnici.

O delatnosti, kretanju i međusobnim susretima opozicionih prvaka Ode-

---

⁷⁰ AJ-37-9-48. Nezavedeno od 13. 8. 1931.

⁷¹ AJ-14-21-48. Nezavedeno od 31. 3. 1932.

⁷² AJ-63 (poverljiva arhia)-8 (k 9). Pov. br. 38.613 od 1. 11. 1930.

⁷³ AJ-11-22. Nezavedeno, bez datuma.

⁷⁴ Šarac N. 1975. 201.

⁷⁵ Ribar I. 1965. 256.

⁷⁶ AJ-74-11-22. Nezavedeno, bez datuma.

ljenje za državnu bezbednost pisalo je detaljne i iscrpne političke izveštaje.⁷⁷ Beleženo je kuda su išli opozicioni prvaci, s kim su se susreli, koje kafane posećivali i s kim se i koliko zadržavali u razgovoru. Podozrenje policije izazivala su i sva ona lica koja su, na bilo koji način, a često i slučajno, dolazila u dodir sa protivnicima režima. Izveštaji o policijskom nadzoru katkad su dobijali i obeležja grotesknog, budući da se svaka izgovorena rečenica praćenog pažljivo analizirala. Uz tom smislu karakterističan je izveštaj iz novembra 1930. o odlasku u lov i ručku koji je Duda Bošković imao sa sudijama Okružnog suda u Pančevu. Konstatovano je da za vreme ručka Duda Bošković nije govorio sa prisutnima “ništa o politici”, ali se “očigledno trudio svim silama da oživi partijsko raspoloženje i borbeni duh prisutnih na obazriv način, što nije moglo ostati nezapaženo”. Petar Živković je naložio Milanu Srškiću, ministru pravde, da se čitav slučaj ispita i da se dotična lica kazne, jer je “nedolično da aktivni državni službenici i visoki sudski činovnici na ovakav način posluže za to da se diže ugled jednom *nastranom čoveku* (podvukla I. D.), koji je nepomirljivi protivnik sadanjeg režima i koji ovako želi da digne svoju vrednost, koristeći se ovim vezama i za svoj prestiž i za svoje advokatsko zvanje.”⁷⁸

Poseban vid “neutralisanja” političkih neistomišljenika u doba šestojanuarskog režima bile su internacije, dozvoljene jedino po *Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi*. Opozicioni prvaci, ali i mali ljudi, osvedočeni protivnici novog političkog kursa, bili su internirani pukom odlukom policijskih vlasti, bez odgovarajućeg sudskog rešenja, najčešće po zabitim mestima na teritoriji Sandžaka, Crne Gore, Bosne ili pak proterivani u mesto rođenja. Internacije su predstavljale samo preventivnu meru, a niukoliko kaznu, budući da su državne vlasti ovim činom htele da preduprede svaku eventualnu propagandu i političku agitaciju protiv novog kursa. Ipak, vlasti su vodile računa da interniranim omogućuje kakav-takav komfor, pa su ih najčešće smeštali po kućama najbogatijih i najviđenijih ljudi u kraju. Troškovi boravka i ishrane interniranih padali su na banovinski budžet, a neretko se dešavalo da vlasti poprilično neredovno izvršavaju svoje finansijske obaveze prema domaćinima.⁷⁹ Prvi se na udaru vlasti našao vođa SDS-a, Svetozar Pribićević, koga je 17.

---

⁷⁷ AJ-37-9-48. Nezavedeno, bez datuma.

⁷⁸ AJ-63 (poverljiva arhiva) -8 (k 9). Pov. br. 38.613 od 1. 11. 1930.

⁷⁹ Jovanović D. 1997. Tom 3. 27, 80.

maja 1929. na beogradskoj železničkoj stanici “opkolilo petnaestak policijskih agenata” i odveli ga u policijski komesarijat na stanici. Dva dana kasnije mu je usmeno saopšteno da mora smesta, u pratnji policije, da otputuje u Brus, varoš u Kruševačkom okrugu, podno Kopaonika, gde je trebalo da bude interniran na neodređeno.⁸⁰

Pribićević navodi da nikada nije bio ispitivan o svojoj eventualnoj krivici, kao i da nikakva istraga protiv njega nije pokrenuta.⁸¹ U Brusu ga je dočekaao veliki župan Dušan Petrović. On je Pribićeviću predočio mesta po varošici na kojima je mogao da šeta, ističući da će mu biti dozvoljena slobodna prepiska. U Brusu su vođu SDS-a stalno nadzirala dva agenta Uprave grada, dok mu je sva pošta bila proveravana.⁸² Vlasti su Pribićevića smestile u kuću industrijalca Cvetka Jeličića, jednog od najbogatijih ljudi toga kraja, u kojoj je uživao “svaku udobnost”.⁸³ Nepune dve nedelje po internaciji Pribićević je dobio tešku upalu slepog creva, praćenu visokom temperaturom, ali je u Brusu proveo čitav juni i juli. Uprkos insistiranju porodice da bude prenet u Beograd na dalje lečenje, lekari, a posebno lični kraljev lekar dr. Leon Koen, ugledni hirurđ, smatrali su da “nije sposoban za prenos”. Kada mu se stanje krajem jula pogoršalo, prebačen je u beogradsku Državnu bolnicu. Pribićević se u svom pamfletskom obračunu sa kraljem Aleksandrom i njegovim režimom strahovito tužio na uslove u bolnici. Isticao je da su mu pred vratima sobe danonoćno stajala dva policijska agenta, da mu je pošta kontrolisana i pljenjena, kao i da su samo članovi najuže porodice, žena, deca i braća, mogli da ga posećuju. Juna 1931. vlasti su odlučile da Pribićevića vrata u Brus, budući da je kraljev lekar prosudio da nema nikakvog razloga da se nastavi sa bolničkim lečenjem Svetozara Pribićevića. Posle petnaestodnevnog štrajka glađu, saopšteno mu je pismo Manojla Lazarevića, upravnika grada, “da na osnovi naknadnog mišljenja dr. Koena” neće biti vraćen u Brus.⁸⁴ Britanski poslanik u Beogradu Nevil

---

⁸⁰ Pribićević S. 1953. 149-150.; Jovanović D. 1997. Tom 2. 163. (Jovanović navodi da se pričalo da je kralj Aleksandar namerno izabrao Brus da kazni svog bivšeg ministra koji mu se jednom prilikom, navodno, suprotstavio rečima: “Ja na to brus”.)

⁸¹ Pribićević S. 1953. 169.

⁸² Pribićević S. 1953. 149-150.

⁸³ Jovanović D. 1997. Tom 2. 163.

⁸⁴ Pribićević S. 1953. 164-166.

Henderson je u izveštaju Forin ofisu isticao da Pribićeviću u bolnici “od komfora ne nedostaje ništa, izuzev oduzete slobode”. Štaviše, Henderson je isticao da vođa SDS-a najverovatnije uživa u ulozi žrtve “u nadi da će mu to doneti koristi, budući da je dobar deo popularnosti koju sada uživa zasnovan upravo na toj činjenici”.⁸⁵ Ipak, Pribićević je psihološki veoma teško podnosio internaciju. Preko dve godine, pisao je vođa SDS-a, “ja nijesam vidio prijateljsko lice, nit čuo prijateljski glas. Može svatko zamisliti, što je to izolacija u zatvoru, ta vječna samica, značila za mene, za čovjeka koji je cijeli svoj život proveo u društvu, u dodiru sa hiljadama ljudi, koji se uvijek kretao u centru političkoga života. Taj zatvor značio je za mene polagano i postepeno ubijanje”.⁸⁶

Većeslav Vidler, novinar i nekadašnji podsekretar u Ministarstvu unutrašnjih poslova, čelnik SDS-a po internaciji Svetozara Pribićevića, uhapšen je početkom novembra 1930. i doveden u vezu sa pripremom atentata na predsednika Ministarskog saveta Petra Živkovića ili ministra spoljnih poslova Vojislava Marinkovića, koji su, navodno, pripremali Vaso Begović i Adam Kucjenić. Vidler je negirao bilo kakvu umešanost u atentat, ali je priznao da je poznavao Begovića i da mu je pozajmio novac. Zbog toga je 30. novembra 1930. bio policijski kažnjen sa 14 dana zatvora i internacijom u Bijelo Polje, udaljeno više od 150 kilometara od železnice.⁸⁷ Vidler nije ni odslužio tih 14 dana u zatvoru, već je posle tri dana brže-bolje poslat za Bijelo Polje.⁸⁸ Žalba protiv odluke o internaciji bila je odbačena, pa je Vidler u Bijelom Polju prinudno boravio od decembra 1930. do marta 1932. godine, kada mu je dozvoljeno da se vrati u Zagreb, ali je i dalje ostao pod strogim policijskim nadzorom.⁸⁹ Po rečima Vildera, vlasti nisu mogle izabrati bolje mesto za internaciju, jer je “sirotinja, hrišćanska i muslimanska, ne zna se koja gore, utučena u mozak”, pa će se “iz najgore tamnice pre naći kanal za vezu nego iz Bijelog Polja”. Vidler je u internaciji imao potpunu slobodu kretanja, ali mu je svaki korak nadziran, a žandarmi su se neretko “sakrivali i plazili po šumama”, budno motreći da li se

---

⁸⁵ AJ-FO-371-397-15.271. Izveštaj Hendersona od 2. 7. 1931.

⁸⁶ AJ-84 (Zbirka Hinka Krizmana) -1.

⁸⁷ AJ-84-1. Vidi: Pismo Pribićevića od 29. 10. 1931.

⁸⁸ AJ-135-69-4/32. Pismo Vidlera prijatelju, maj 1931.

⁸⁹ Janjatović B. 2002. 270.

zaustavlja gdegod ili razgovara sa bilo kim. Palanačka sredina nije poznavala i shvatala gradske navike, pa tako niko nije razumevao Vidlerove redovne duge šetnje koje je praktikovao bez obzira ne vremenske prilike, smatrajući da je "čudak, luda ili ga goni neka tajna sila". Seljaci su ga pozdravljali, gledajući u njega "kao u kakvo čudo", a činovnici "bežali kao od kuge". Okružni inspektor je u početku govorio da je prvak SDS-a "zaslužio vešala", dok ga je kasnije nazivao "samo" "antidržavnim elementom". Internirani Vidler je primao pošiljke i pakete bez problema, dok su pisma koja je on pokušavao da pošalje uglavnom pljenjena, čak i ona koja su, po njegovim navodima, bila strogo privatnog karaktera. O dosta velikoj slobodi kretanja koju je internirani Vidler, čini se, uživao najrecitije govori činjenica da je korespondenciju pokušavao da šalje iz okolnih mesta, ali su svaki put sporna pisma bila pljenjena, jer je vlast pregledala poštu svih stanovnika, iako je i Septembarski ustav garantovao nepovredivost pisama.⁹⁰ Zemljoradnički prvak iz Bosne i nekadašnji narodni poslanik Čeda Kokanović je, zbog konstatacije da su u austrijska vremena činovnici najstrožije kažnjavani za bilo kakav izgred, 1934. godine policijski kažnjen sa 20 dana zatvora i doživotnim izgonom iz Banjaluke u mesto rođenja Bronzani Majdan u srezu Sanski most.⁹¹ Internirane su i manje istaknute ličnosti, poput Dobrosava Jevđevića, urednika novosadskog "Vidovdana", koji je preko dve godine proveo u internaciji u Prači, u Bosni.⁹²

Od političkih vođa srbijanskih stranaka u doba šestojanuarskog režima najviše je suđen i interniran Dragoljub Jovanović. On je juna 1933, neposredno po izlasku iz zatvora u Sremskoj Mitrovici, zbog nove "protivržavne delatnosti" interniran u Tutin, u Sandžaku, gde je boravio sve do sredine decembra iste godine. Na slobodi je proveo dva do tri meseca da bi u martu 1934. bio ponovo interniran u Tutin, a zatim, juna, zbog epidemije tifusa, prebačen u Sjenicu. U Beograd se, na intervenciju ministra poljoprivrede Dragoslava Jankovića, vratio na Božić 1935.⁹³ Jovanović navodi da je Tutin bio najmanje sresko mesto u državi "o kome nikada ranije nije čuo". Železnicom se moglo

---

⁹⁰ AJ-135-69-4/32. Pismo Vidlera prijatelju, maj 1931. AJ-84-1. O životu Vidlera u Bijelom Polju, vidi: Pismo Hermione Vidler prijatelju od 13. 8. 1931.

⁹¹ AJ-38-2-5. br. 76/1934 od 25. 5. 1934.

⁹² AJ-84-1.

⁹³ Stojkov T. 1969. 295.

do Raške, autobusom do Novog Pazara, a zatim kolima. Tridesetih godina u ovom malom sandžačkom selu bilo je svega 40 kuća i dva dućana. Jovanović i policijski agent Uprave grada koji ga je danonoćno nadgledao smešteni su u jedinu kamenu kuću u selu u kojoj je živio hodža. Uslovi života, za vođu zemljoradnika, kao i u ostalom za sve stanovnike, bili su surovi – Jovanović je na počinak išao rano, budući da nije bilo lampe, a umivao se na rečici ispod kuće.⁹⁴ Sreski načelnik, nezadovoljan što mora da živi i radi u Tutinu, nije bio preterano revnostan u pregledanju Jovanovićeve pošte, već je to prepustio agentu Uprave grada. “Polupismen, uplašen i nepoverljiv, on je u svakom pismu tražio dlaku u jajetu”. To je omogućilo Jovanoviću da, izražavajući se ezo-povskim jezikom, lako komunicira sa svojim političkim prijateljima. Tako je tokom poslednje nedelje marta 1934, dakle po ponovnoj internaciji, pod izgovorom advokature, čestitke ili prostog javljanja, poslao preko 70 pisama i karata, uglavnom političkim saradnicima i prijateljima.⁹⁵ Prema Tutinu, svedoči Jovanović, Sjenica je bila veograd. Smešten je u velikoj turskoj kući na spratu, nešto malo izvan samog grada. Preko velikog broja listova koje je primao – *Politike, Pravde, Slovenca, Pogleda, Preloma, Otadžbine, Nedeljnih novina, Čačanskog glasa, Literaturnog glasa*, bio je dobro obavешten, koliko je to već u doba šestojanuarskog režima bilo moguće, o prilikama u Kraljevini.⁹⁶ Nadzor nad Jovanovićem je postao strožiji, a pošta savesnije i temeljitije cenzurisana, nakon pogibije kralja Aleksandra.⁹⁷

Novi talas internacija usledio je po donošenju Zagrebačkih punktacija, rezolucije SDK izglasane novembra 1932. Punktacije su izazvale veliki odjek u javnosti, a vlasti su na oštire kritike režima izražene u opozicionim deklaracijama reagovala kažnjavanjem političkih prvaka zabranjenih stranaka. Najteže je kažnjen Vladko Maček, kome je, po drugi put, bilo suđeno pred Državnim sudom za zaštitu države. Maček je, zbog učestvovanja u donošenju zagrebačke rezolucije, uhapšen krajem januara 1933. godine i policijski kažnjen sa dvade-

---

⁹⁴ Jovanović D. 1997. Tom 3. 18-20.

⁹⁵ Jovanović D. 1997. Tom 3. 52-53.

⁹⁶ Jovanović D. 1997. Tom 3. 69.

⁹⁷ Jovanović D. 1997. Tom 3. 78-79.

set dana zatvora i internacijom na neodređeni rok.⁹⁸ Stanoje Mihaldžić, tadašnji upravnik zagrebačke policije, saopštio mu je da će biti interniran u Čajniče, mesto u istočnoj Bosni, za koje ni Mihaldžić ni Maček nisu tačno znali gde se nalazi. Rečeno mu je da će još te noći krenuti u internaciju, preko Beograda, Užica i Višegrada. U pratnji tri policajca, Maček je stigao u Beograd, a odatle je vozom išao do malog mesta Ustiprača, nedaleko od Višegrada, gde ga je sačekao Muskadić, upravnik sarajevske policije. U Čajniču, poznatom letnjem planinskom centru, gde je boravio nešto više od mesec dana,⁹⁹ Maček je dobio “veoma lepu sobu” u lokalnom pansionu.¹⁰⁰ Čelnik HSS-a je u Čajniču naišao na prijateljsko raspoloženje stanovništva, kako Srba tako i Muslimana. Zahvaljujući blagonaklonosti sreskog načelnika Tomeka, sa kojim se i prijeteljio, Mačekov boravak u Čajniču je bio prijatan – posetio ga je i Juraj Šutej, jedan od prvaka HSS-a, sa kojim je razgovarao u prisustvu sreskog načelnika i jednog policijskog agenta. Tomek je ubrzo premešten iz Čajniča, a na njegovo mesto je došao novi sreski načelnik Živković, koji je pooštrio nadzor nad Mačekom. Lokalni stanovnici mu više nisu prilazili, jer je Živković, navodno, kaznio dvojicu ili trojicu meštana sa po 100 dinara jer su se prijateljski pozdravili sa Mačekom.¹⁰¹

Po donošenju punktacija nad radikalima je bio zaveden strožiji nadzor. Mehmed Spaho i Sulejman Hrasnica bili su policijski kažnjeni sa dvadeset dana zatvora, Korošec je interniran prvo u Vrnjačku Banju, a zatim na Hvar, gde je ostao sve do vesti o ubistvu kralja Aleksandra. Osim Korošca, konfinirani su još Vjekoslav Kulovec u Foču, Marko Natlačen u Bileću i Anton Ogrizek u Ključ.¹⁰² Britanski poslanik u Beogradu Henderson je ocenio da vođi SLS-a nije suđeno zbog njegovog “uticajnog položaja”, “već je zadržan u internaciji u kojoj se dosta slobodno kretao”.¹⁰³ Uprkos relativno strogom kažnjavanju

---

⁹⁸ Janjatović B. 2002. 279.

⁹⁹ Naime, vođa HSS-a je u Čajniču boravio sve do 10. marta, kada je odveden u Beograd, gde mu je početkom aprila po drugi put suđeno pred Državnim sudom za zaštitu države.

¹⁰⁰ Maček V. 1958. 142-143.

¹⁰¹ Maček V. 1958. 144-145.

¹⁰² Jovanović D. 1997. Tom 2. 308-309.

¹⁰³ Avramovski Ž. 1988. Tom 2. 180.

opozicionih vođa, za skupštinskom govornicom su se čule konstatacije da dok “nesuđeni jugoslovenski Musolini” (misli se na Pribičevića) “sipa drvlje i kamenje” na vladu, ista ta vlada “traži lekovite banje i u njih salonskim kolima odvozi punktaše”.¹⁰⁴ Raspoloživi izvori pokazuju da je Korošec u Vrnjačkoj Banji zbilja uživao velike slobode. Iako je bio pod policijskim nadzorom, u posete su mu bez problema dolazili politički prijatelji poput Jovana Jovanovića, Ljube Davidovića i Miloša Trifunovića i sa njim se zadržavali duže vreme u razgovoru.¹⁰⁵ Trstenički advokat Čedomir Urošević izveštavao je Milana Stojadinovića da je posetio interniranog vođu SLS-a sa kojim se zadržao dva sata u političkom razgovoru. Korošec se, pisao je Urošević, “oseća u Vrnjima kao među svojim, čak je osvojio simpatije svih tamo, sem nekoliko političkih potruša ovog doba. Masa ga neobično ceni, i on je time zadovoljan. Njegovo kretanje u Banji je slobodno, sa ograničenjem političkog sastanka širih razmera. Policija ometa gde može svaki poset njemu, ali se to izigra”.¹⁰⁶ Duda Bošković je interniran u Novi Pazar, gde je boravio u hotelu “Vrbak”.¹⁰⁷ Za kratkotrajno puštanje Boškovića urgirala je Bosiljka Pribičević kod Milana Stojadinovića, ističući da je 85-godišnja majka ovog novosadskog advokata teško bolesna i da želi da još jednom vidi svog sina, kao i da je upravnik grada odbio da primi uverenje o teškoj bolesti stare gospođe Bošković.¹⁰⁸

Politički prvaci zabranjenih predšestojanuarskih stranaka bili su izloženi oštrim represivnim merama u periodu 1929-1935. Strog policijski nadzor, ograničenje svakog delovanja, internacije kao mere bezbednosti i predohrane, policijska i sudska kažnjavanja su nesumnjivo predstavljala pokušaj režima da suzbije svaku opoziciju. Ipak, da su vlasti katkad itekako znale “prevideti” prekršaje čelnika opozicije, najbolje svedoči činjenica da je prilikom premetačine Mačekovog stana uoči novembarskih izbora 1931. godine nađeno mnoštvo zabranjenih knjiga, brošura i letaka, ali vođa HSS-a nije bio pozvan na odgovornost. Sa druge strane, pred Državnim sudom za zaštitu države našao se

---

¹⁰⁴ Govor Milorada Kostića, XL redovni sastanak Narodne skupštine od 15. 3. 1933. *Stenografske beleške Narodne skupštine*. Beograd: 1933. 236.

¹⁰⁵ AJ-37-11-71. Pismo Milana Stojadinovića Branku Pelešu od 29. 3. 1933.

¹⁰⁶ AJ-37-11-69. Pismo Čedomira Uroševića Milanu Stojadinoviću od 1. 3. 1933.

¹⁰⁷ Jovanović D. 1997. Tom 3. 18.

¹⁰⁸ AJ-37-65-386. Pismo Bosiljke Pribičević Milanu Stojadinoviću od 31. 12. 1934.

relativno mali broj političkih prvaka. Suđeno je samo Jovanoviću i Mačeku, pri čemu su i jedan i drugi na prvom suđenju bili oslobođeni. Evidentno je, stoga, da vlasti, u slučaju opozicionih prvaka, nisu postupale dosledno, pre svega usled nepostojanja modernog represivnog aparata, ali i u nadi da će, pre ili kasnije, privoleti čelnike neke od stranaka da svojim ulaskom u vladu daju podršku politici državnog i narodnog jedinstva i tako proširiti usku osnovicu režima. Sa jedne strane, policijski agenti su maksimalno angažovani na celodnevnom uhođenju stranačkih čelnika, pisani su opširni izveštaji, sumnjivena i sva ona lica koja su bila u sasvim površnom kontaktu sa istaknutim protivnicima režima, dok je, na drugoj strani, zatvorenim političkim prvacima dozvoljavano da pišu letke koje su putem pisama rasturali svojim pristalicama. Takva politika vlasti je izazivala samo kontraefekat, pa su preuveličane priče o stradanjima i duboka ekonomska kriza postale glavni saveznici opozicionara u borbi protiv režima.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

a) Arhivska građa

- Arhiv Jugoslavije
- Državni sud za zaštitu države
- Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Jugoslavije
- Komunistička internacionala
- Dvor
- Zbirka Milana Stojadinovića
- Foreign office
- Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije
- Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije
- Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Londonu
- Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Rimu
- Zbirka Hinka Krizmana

b) Objavljena građa

- Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije

- Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije
- Avramovski Ž. 1988. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. I-II*. Beograd - Zagreb: Arhiv Jugoslavije – Globus.

c) Memoarska građa

- Jovanović D. 1997. *Političke uspomene*. Tom 2. i 3. Beograd: Arhiv Jugoslavije.
- Maček V. 1958. *In the Struggle for freedom*. New York: University Park. The Pennsylvania State University Press.
- Pribičević S. 1953. *Diktatura kralja Aleksandra*. Beograd: Prosveta.
- Ribar I. 1965. *Iz moje političke suradnje*, Zagreb: Stvarnost.

Literatura

- Dimić Lj. 1994. "Država, integralno jugoslovenstvo i kultura". *Književnost* 1-2-3/1994. Beograd: Prosveta.
- Dobrivojević I. 2006.a. "Policija i žandarmerija u doba šestosječanjskog režima kralja Aleksandra (1929-1935)". *Časopis za suvremenu povijest* 1/2006. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Dobrivojević I. 2006.b. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Gligorijević B. 1979. *Parlamentarne političke stranke u Jugoslaviji*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Gligorijević B. 2002. *Kralj Aleksandar Karađorđević u ratovima za nacionalno oslobođenje*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ilić M. 1936. *Narodna škola i narodni učitelj*. Beograd:
- Janjatović B. 2002. *Politički teror u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Kostić L. 2000. *Administrativno pravo*. Beograd: Savremena administracija.
- Krajinski N. 1938. "Neke osobine kriminaliteta u Jugoslaviji". *Arhiv za pravne i društvene nauke*. 1-2/1938. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stojkov T. 1969. *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature*. Beograd: Prosveta.
- Šarac N. 1975. *Uspostavljanje šestojanuarskog režima sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Svjetlost.

SUMMARY

PRIVACY UNDER SCRUTINY

Limitation of Individual Freedoms in The Kingdom of Yugoslavia (1929-1935)

As it was the case with the European history in the period between the two world wars, ruthless interference of authorities into the privacy of its subjects and limitation of their individual rights and freedoms marked this entire period of the Yugoslav history. The 6th of January dictatorship and adoption of restrictive legislation, in parallel with the crisis of the state that continuously aggravated from one year to another, made this process even more acute and tense. The suspension of Constitution, the adoption of laws that imposed King's authority and those protecting the state, alongside the establishment of the State Court, the prohibition of activity of political parties and the ban of press, limited to the maximum the political and, to some extent, individual freedoms in the country. Opponents of the 6th of January Regime were arbitrarily labelled as "separatists", "anti-government" and "a-national" elements and were therefore subjected to surveillance and deprivation of freedom. The parochial atmosphere, inter-personal conflicts and enmities, ignorance and laziness of population as well as their striving for any kind of privilege or benefits, motivated many Yugoslav citizens to join the "intelligence network" and to spy and report on their neighbours, friends, sometimes even their relatives, to local authorities, most often to mayors of their towns whose power in their respective communities was absolute. Absence of a modern and efficient administrative apparatus, as well as the lack of understanding that public servants are there to serve the state and not the regime, influenced the authorities to require from civil servants to be the key proponents and interpreters of the new Yugoslav ideology, not only when in service, but also in their private lives. Still, and despite this strict control of all the political opponents and those who were close to them, the state authorities failed in building a modern repressive apparatus.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, police surveillance, verbal offence, electoral pressures, "ordinary people"